YOSHLAR DUNYOQARASHIDA MAFKURAVIY BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

Mamarasulov Baxriddin Shakasimovich

Norboyeva Mashura Orifjonovna

Samarqand davlat pedagogika instituti

Annotatsiya

Maqolada yoshlar ijtimoiy ongida mafkuraviy barqarorlikni shakllantirishning falsafiy asoslari, mazkur jarayonning mazmuni va ijtimoiy omillari tahlil qilinadi. Mafkuraviy barqarorlik tayyor qarashlarni o‘zlashtirish bilangina cheklanmasdan, shaxsning mustaqil fikrlashi, dalillarni tanqidiy baholashi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglab qabul qilishi hamda turli axborot ta’sirlari sharoitida mas’uliyatli qaror qabul qila olishi bilan izohlanadi. Maqolada qadriyatlar falsafasi, ijtimoiy falsafa, ma’naviyat, fuqarolik mas’uliyati va media savodxonlik o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib beriladi. Tadqiqot nazariy-tahliliy yondashuvga asoslanib, tizimli, qiyosiy, mantiqiy va aksiologik tahlil usullaridan foydalanadi. Yakunda ta’lim, oila, mahalla, ommaviy axborot vositalari va yoshlar tashkilotlari hamkorligiga tayangan amaliy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, ijtimoiy ong, mafkuraviy barqarorlik, falsafiy tafakkur, qadriyatlar, milliy o‘zlik, tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, fuqarolik mas’uliyati, ma’naviy immunitet.

Abstract

The article examines the philosophical foundations of developing ideological resilience in young people’s social consciousness. Ideological resilience is interpreted not as the uncritical acceptance of prescribed views, but as the ability to think independently, assess evidence critically, understand national and universal values, and make responsible decisions amid diverse information influences. The paper explores links between social philosophy, axiology, civic responsibility, moral

development and media literacy. The study employs theoretical analysis, systems thinking, comparison, logical reasoning and an axiological approach. It concludes with practical recommendations for coordinated action by educational institutions, families, communities, media and youth organisations.

Keywords: youth, social consciousness, ideological resilience, philosophical thinking, values, identity, critical thinking, media literacy, civic responsibility, moral resilience.

Kirish

Globallashuv, raqamli kommunikatsiya va ijtimoiy munosabatlarning jadallashuvi sharoitida yoshlarning ijtimoiy ongini shakllantirish masalasi nafaqat pedagogik yoki siyosiy, balki muhim falsafiy muammo sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Yoshlar axborot oqimlarining faol ishtirokchisi bo‘lib, turli dunyoqarashlar, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy g‘oyalar va turmush tarzlari bilan muntazam to‘qnash keladi. Bunday sharoitda shaxsning o‘z qarashlarini ongli ravishda shakllantirishi, axborotning ishonchliligini tekshirishi, o‘zga fikrga hurmat bilan yondashishi va jamiyat oldidagi mas’uliyatini anglashi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mafkuraviy barqarorlik tushunchasini bir yoqlama talqin qilish to‘g‘ri emas. Uni muayyan fikrni shubhasiz qabul qilish yoki boshqa qarashlardan butunlay yiroqlashish deb tushunish shaxsning intellektual rivojiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Falsafiy nuqtayi nazardan, barqarorlikning muhim belgisi — insonning o‘z qadriyatlarini anglagan holda, dalil va mantiqqa tayangan mustaqil xulosa chiqarishi, ijtimoiy masalalarda mas’uliyatli pozitsiyani egallashi va zarur bo‘lganda o‘z qarashlarini yangi bilimlar asosida qayta ko‘rib chiqish qobiliyatidir.

O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonunida yoshlarning intellektual, ijodiy va boshqa salohiyatini ro‘yobga chiqarish, ochiq va sifatli ta’lim olishiga ko‘maklashish, huquqiy madaniyatini yuksaltirish hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash yoshlar

siyosatining muhim yo‘nalishlari sifatida belgilangan [1]. UNESCOning 2023-yilda qabul qilingan Ta’lim orqali tinchlik, inson huquqlari va barqaror rivojlanishga oid tavsiyasi ham ta’limni bilim bilan bir qatorda qadriyatlar, munosabatlar va xulq-atvorni shakllantiruvchi jarayon sifatida ko‘radi [2]. Ushbu yondashuvlar mafkuraviy barqarorlikni inson qadr-qimmati, tafakkur erkinligi va ijtimoiy mas’uliyat bilan uyg‘un holda tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi — yoshlar ijtimoiy ongida mafkuraviy barqarorlikni shakllantirishning asosiy falsafiy tamoyillarini aniqlash, uning tarkibiy jihatlarini izohlash va ta’lim-tarbiya amaliyoti uchun nazariy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: mafkuraviy barqarorlik tushunchasining mazmunini aniqlashtirish; ijtimoiy ong va qadriyatlar o‘rtasidagi munosabatni ochib berish; yoshlar dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni tizimlashtirish; barqarorlikni shakllantirishning falsafiy va pedagogik mexanizmlarini asoslash.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega. Tadqiqotda tizimli yondashuv orqali yoshlar ijtimoiy ongi oila, ta’lim, mahalla, tengdoshlar guruhi, raqamli muhit va kengroq ijtimoiy institutlar bilan o‘zaro aloqada rivojlanadigan hodisa sifatida ko‘rib chiqildi. Mantiqiy tahlil yordamida “ijtimoiy ong”, “mafkuraviy barqarorlik”, “qadriyat”, “identiklik” va “tanqidiy fikrlash” tushunchalari o‘rtasidagi mazmuniy bog‘liqlik aniqlashtirildi.

Qiyosiy yondashuv milliy qonunchilikdagi yoshlar siyosati maqsadlarini xalqaro ta’limiy tamoyillar bilan qiyoslashga xizmat qildi. Aksiologik tahlil qadriyatlarning shaxs qarashlari va xulq-atvoridagi o‘rnini yoritish uchun qo‘llandi. Hermenevtik yondashuv esa falsafiy manbalar va normativ hujjatlardagi g‘oyalarni ularning ijtimoiy mazmuni bilan bog‘liq holda sharhlash imkonini berdi. Mazkur maqolada empirik so‘rov yoki tajriba natijalari keltirilmaydi; shu sababli xulosalar

nazariy tahlilga tayangan bo‘lib, ularni keyingi bosqichda amaliy tadqiqotlar orqali tekshirish maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning metodologik chegarasi ham muhim: mafkuraviy barqarorlikni baholashda yoshlarning muayyan siyosiy yoki dunyoqarash pozitsiyasiga mosligini mezon sifatida olish ilmiy xolislikka zid bo‘lishi mumkin. Shuning uchun maqolada asosiy mezonlar sifatida mustaqil fikrlash, axborotga tanqidiy munosabat, inson qadr-qimmatini e’tirof etish, muloqot madaniyati, qonunlarga hurmat va ijtimoiy mas’uliyat tanlanadi.

1. Mafkuraviy barqarorlik tushunchasining falsafiy mazmuni

Mafkura jamiyatning o‘zi, inson, davlat, adolat, taraqqiyot va kelajak haqidagi muayyan g‘oyalar, qarashlar hamda ideallar tizimi sifatida talqin qilinadi. U kishilarning voqelikni anglashiga, ijtimoiy hodisalarga baho berishiga va amaliy faoliyatini yo‘naltirishiga ta’sir ko‘rsatadi. Biroq mafkura faqat tayyor g‘oyalar majmui emas: u tarixiy tajriba, madaniyat, ijtimoiy manfaatlar va shaxsiy hayotiy tajriba bilan o‘zaro aloqada shakllanadi. Shu sababli yoshlar ongidagi mafkuraviy jarayonlarni tushunish uchun ijtimoiy ongning tuzilishi va rivojlanish qonuniyatlarini tahlil qilish lozim.

Ijtimoiy ong jamiyat a’zolarining umumiy tasavvurlari, bilimlari, hissiyotlari, qadriyatlari, e’tiqodlari va ijtimoiy munosabatlarni anglash usullarini qamrab oladi. Uning tarkibida kundalik ong, nazariy tafakkur, axloqiy tasavvurlar, huquqiy ong, estetik qarashlar va diniy dunyoqarash kabi shakllar mavjud. Bu shakllar bir-biridan ajralgan holda emas, balki murakkab o‘zaro ta’sirda rivojlanadi. Masalan, adolat haqidagi yoshlar tasavvuri oiladagi munosabatlar, ta’lim muhitidagi tenglik, ommaviy axborot vositalaridagi voqealar va shaxsiy tajriba orqali shakllanishi mumkin.

Mafkuraviy barqarorlikni yoshlarning qarashlari o‘zgarmasligi sifatida emas, balki qadriyatlar va hayotiy maqsadlar tizimining ichki izchilligi, mustaqil mulohaza yuritish qobiliyati hamda manipulyativ ta’sirlarga nisbatan ongli munosabat sifatida

tushunish maqsadga muvofiq. Barqaror shaxs yangi dalil va tajribani inkor etmaydi; aksincha, ularni o‘zlashtirib, fikrini asosli ravishda boyitadi. Bu yerda barqarorlik bilan dogmatizmni farqlash zarur. Dogmatizm qarashlarni savol ostiga qo‘yishni rad etsa, falsafiy barqarorlik fikrning asoslanganligi va axloqiy mas’uliyatga tayanadi.

Falsafa tarixida insonning mustaqil fikrlashi va o‘zini anglashi muhim masala bo‘lib kelgan. Suqrot an’anasida savol berish va fikrni tekshirish bilishga eltuvchi usul sifatida namoyon bo‘ladi. Aflotun bilim va fikr o‘rtasidagi farqni muhokama qilgan bo‘lsa, Aristotel fazilatni odat, amaliy mulohaza va maqsadga muvofiq faoliyat bilan bog‘lagan. Bu qarashlar yoshlar bilan ishlashda tayyor hukmlarni yod oldirishdan ko‘ra, dalillash, savol berish, axloqiy vaziyatlarni muhokama qilish va qaror oqibatlarini baholashga ko‘proq e’tibor qaratish zarurligini anglatadi.

I. Kantning ma’rifat haqidagi qarashlarida insonning o‘z aqlidan mustaqil foydalanishi markaziy o‘rin tutadi [3]. Ushbu tamoyil yoshlar mafkuraviy barqarorligining muhim falsafiy asoslaridan biridir: shaxs o‘z qarashlarini boshqalarning ta’siri bilangina emas, mustaqil mulohaza va dalillar asosida shakllantirishi kerak. Shu bilan birga, mustaqil fikrlash mas’uliyatdan xoli emas. Erkinlik boshqalarning huquqlari, sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish bilan uyg‘unlashgandagina ijtimoiy mazmun kasb etadi.

Shunday qilib, mafkuraviy barqarorlikning falsafiy mazmuni kamida to‘rtta o‘lchamni qamrab oladi: kognitiv o‘lcham — bilim va tahlil; aksiologik o‘lcham — qadriyat va e’tiqodlar; axloqiy o‘lcham — mas’uliyat va xulq-atvor; kommunikativ o‘lcham — muloqot, tinglash va fikrlar xilma-xilligiga munosabat. Ushbu o‘lchamlar birgalikda rivojlanganda yoshlarning ijtimoiy ongida nisbatan izchil, lekin yangilikka ochiq dunyoqarash shakllanishi mumkin.

2. Ijtimoiy ong va qadriyatlar tizimining o‘zaro aloqasi

Qadriyatlar inson nimani muhim, ezgu, adolatli yoki maqsadga muvofiq deb bilishini ifodalaydi. Ular shaxsning tanloviga mezon bo‘lib xizmat qiladi. Qadriyatlar tizimi oila, tarixiy xotira, til, madaniyat, ta’lim, diniy va dunyoviy

an’analar, shaxsiy tajriba hamda ijtimoiy munosabatlar ta’sirida shakllanadi. Yoshlar ijtimoiy ongida qadriyatlar tizimi bir tomondan o‘zlikni anglashga yordam bersa, ikkinchi tomondan jamiyatdagi o‘zgarishlarni talqin qilish uchun mezon yaratadi.

Milliy qadriyatlar tarixiy xotira, ona tiliga hurmat, madaniy merosni asrash, oila va jamoa oldidagi mas’uliyat, mehnatsevarlik va hamjihatlik kabi mazmunlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Umuminsoniy qadriyatlar esa inson qadr-qimmati, adolat, tinchlik, bag‘rikenglik, erkinlik, tenglik va hamkorlikni qamrab oladi. Ularni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish shart emas. Aksincha, milliy o‘zlik insoniyatning umumiy tajribasi bilan muloqotga kirishganda yanada boyiydi. Milliylikni boshqalarni inkor etish bilan, umuminsoniylikni esa mahalliy madaniyatdan voz kechish bilan tenglashtirish biryoqlama yondashuvdir.

Qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish faqat targ‘ibot yoki nasihat orqali amalga oshmaydi. Qadriyatlar kundalik hayotdagi munosabatlar, adolatli qoidalar, kattalarning shaxsiy namunasi va yoshlarning ijtimoiy faoliyatda ishtirok etishi orqali mustahkamlanadi. Agar ta’lim muassasasida tenglik va hurmat haqida so‘z yuritilib, amalda kamsitish yoki adolatsizlikka yo‘l qo‘yilsa, rasmiy mazmun bilan hayotiy tajriba o‘rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Bunday tafovut yoshlarning ijtimoiy institutlarga ishonchini susaytirishi mumkin.

Qadriyatlar falsafasi nuqtayi nazaridan yoshlarning mafkuraviy barqarorligi ularning nima uchun muayyan g‘oyani qabul qilayotganini anglashiga ham bog‘liq. Biror qarashni faqat an’ana yoki obro‘li shaxs aytgani uchun qabul qilish bilan uning axloqiy va mantiqiy asoslarini tushunib qabul qilish o‘rtasida farq mavjud. Ikkinchi holatda e’tiqod ongliroq bo‘ladi va yangi vaziyatlarda ham mazmunli yo‘nalish bera oladi.

Shu sababli ta’lim jarayonida qadriyatlar muhokamasini real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash foydali. Masalan, ijtimoiy tarmoqda tarqalgan xabarni tekshirmasdan ulashish, guruhdagi kamsituvchi munosabatga qo‘shilish yoki jamoat mulkiga

mas’uliyatsiz qarash kabi vaziyatlar orqali rostgo‘ylik, hurmat, mas’uliyat va fuqarolik burchi muhokama qilinishi mumkin. Bunda o‘quvchi yoki talaba faqat “to‘g‘ri javob”ni aytishga emas, o‘z qarorini dalillash va uning oqibatlarini tushuntirishga undaladi.

3. Yoshlar dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy omillar

Yoshlar dunyoqarashi ko‘p omilli jarayon bo‘lib, uni faqat bitta institut yoki vosita orqali shakllantirib bo‘lmaydi. Oila dastlabki axloqiy tajriba va ishonch muhitini yaratadi. Ota-ona va yaqinlarning muloqot uslubi, nizolarni hal etish shakli, mehnatga munosabati va boshqalarga hurmati yoshlarning qarashlariga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Oilada savol berish rag‘batlantirilsa, turli fikrlar tinch muhokama qilinsa, yoshlar o‘z pozitsiyasini asoslash va boshqalarni tinglashni o‘rganadi.

Ta’lim muassasasi ilmiy bilim, tarixiy xotira, fuqarolik tushunchalari va muloqot madaniyatini tizimli o‘zlashtirish uchun imkoniyat yaratadi. O‘qituvchining vazifasi faqat ma’lumot yetkazish emas, balki bilimni tekshirish, dalillarni solishtirish va xulosani asoslash usullarini o‘rgatishdan iborat. Ta’limda ochiq savollar, bahs-munozara, loyiha ishlari, manbalarni qiyoslash va jamoaviy muammolarni hal qilish usullari yoshlarning intellektual mustaqilligini kuchaytiradi.

Mahalla va jamoat tashkilotlari yoshlarning real ijtimoiy hayotda ishtirok etishi uchun maydon yaratadi. Ko‘ngillilik, ekologik tashabbuslar, keksalarga ko‘mak, madaniy tadbirlar va mahalliy muammolarni birgalikda hal qilish yoshlar ongida jamiyatga daxldorlik hissini mustahkamlashi mumkin. Bunda yoshlar faqat tadbir qatnashchisi emas, balki tashabbus muallifi, muhokama ishtirokchisi va natija uchun mas’ul hamkor sifatida ko‘rilishi zarur.

Tengdoshlar guruhi ham muhim omildir. Yoshlar ko‘pincha o‘z tengdoshlarining bahosi, qabul qilinishi va guruhga mansublik ehtiyojiga sezgir bo‘ladi. Shu sababli jamoada hurmat, o‘zaro yordam va fikrlar xilma-xilligini qabul qilish me’yorlari shakllangan bo‘lsa, ijobiy ijtimoiy xulq mustahkamlanadi.

Aksincha, guruh bosimi, kamsitish yoki keskin qarama-qarshiliklar mustaqil fikr bildirishni qiyinlashtirishi mumkin.

Raqamli muhit yoshlarning dunyoqarashiga tobora kuchli ta’sir qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar axborot olish, o‘z fikrini bildirish va jamoalar bilan muloqot qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, tekshirilmagan xabarlar, hissiyotga ta’sir qiluvchi sarlavhalar, soxta tasvirlar, biryoqlama tavsiyalar va ataylab tarqatilgan noto‘g‘ri ma’lumotlar mustaqil baholashni murakkablashtiradi. Raqamli platformalarda ko‘p uchraydigan fikrni avtomatik ravishda to‘g‘ri deb qabul qilish yoki uni faqat ko‘p ulashilgani uchun ishonchli sanash mantiqiy xatodir.

Ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalarning ta’siri faqat mazmun bilan belgilanmaydi; axborotning qanday taqdim etilishi, qaysi hissiyotlarni uyg‘otishi va auditoriya uni qanday talqin qilishi ham muhim. Shuning uchun media savodxonlik mafkuraviy barqarorlikning ajralmas qismiga aylanishi lozim. Yoshlar muallifni aniqlash, nashr sanasini tekshirish, boshqa manbalar bilan solishtirish, fakt va fikrni ajratish, tasvir kontekstini tekshirish hamda shubhali ma’lumotni tarqatmaslik ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.

Bu omillar bir-birini almashtirmaydi, balki o‘zaro to‘ldiradi. Oila qadriyat va ishonchni, ta’lim tahliliy ko‘nikmalarni, mahalla amaliy fuqarolik tajribasini, media esa keng axborot maydoniga chiqish imkonini beradi. Ularning o‘rtasida hamkorlik va mazmuniy uyg‘unlik bo‘lgandagina yoshlar ijtimoiy ongining barqaror rivojlanishi uchun qulay sharoit yuzaga keladi.

4. Tanqidiy fikrlash va axborot madaniyati — barqarorlik omili

Tanqidiy fikrlash axborotni shunchaki rad etish emas, balki uning mazmuni, manbasi, dalillari, mantiqiy izchilligi va ehtimoliy manfaatlarini tahlil qilish qobiliyatidir. Tanqidiy fikrlovchi shaxs o‘ziga yoqadigan xabarni ham tekshiradi, qarama-qarshi dalillarni ko‘rib chiqadi va bilmagan masalasida shoshilinch xulosa chiqarmaslikka harakat qiladi. Bu ko‘nikmalar yoshlarning turli mafkuraviy ta’sirlarga ongli munosabatini rivojlantiradi.

Axborot bilan ishlashda bir necha oddiy savollar muhim: xabarni kim tarqatgan; dalil sifatida nima keltirilgan; xabar qachon e'lon qilingan; boshqa ishonchli manbalar bu ma'lumotni tasdiqlaydimi; mazkur xabar qanday hissiy reaksiyani uyg'otishga urinmoqda; unda fakt, taxmin va shaxsiy fikr ajratilganmi? Ushbu savollarni muntazam qo'llash shubhali axborotning tarqalishini kamaytirishi va muhokama madaniyatini kuchaytirishi mumkin.

Tanqidiy fikrlashning yana bir jihati — o'z fikrini ham tekshirish. Inson ko'pincha avvaldan ishongan qarashlarini tasdiqlovchi ma'lumotga ko'proq e'tibor beradi. Bunday moyillikdan qochish uchun muqobil izohlarni izlash, dalillarni bir xil mezon asosida baholash va xato qilganini tan olish madaniyatini rivojlantirish zarur. Bu yondashuv yoshlarni shubha va ishonchsizlikka emas, balki asoslangan ishonchga olib boradi.

Media savodxonlikni alohida mavzu sifatida bir martalik tushuntirish bilan cheklash yetarli emas. Uni turli fanlar va kundalik vaziyatlarga singdirish kerak. Tarix darsida manbalarni solishtirish, adabiyotda muallif pozitsiyasini tahlil qilish, geografiyada xarita va statistik ma'lumotlarni tekshirish, huquq fanida dalil va talqinni farqlash, falsafada esa mantiqiy xatolarni aniqlash media savodxonlikni amaliy ko'nikmaga aylantiradi.

Bunda o'qituvchining o'zi ham axborot madaniyatiga rioya qilishi muhim. Manbasiz raqamlar, tekshirilmagan iqtiboslar yoki noto'g'ri talqinlardan foydalanish ta'limiy ishonchga putur yetkazadi. Ta'lim muassasalarida axborot manbalarini ko'rsatish, iqtibos keltirish qoidalarini o'rgatish va plagiatning mohiyatini tushuntirish yoshlarning akademik halolligi hamda intellektual mas'uliyatini mustahkamlaydi.

UNESCOning ta'limga oid tavsiyasi bilim, ko'nikma, qadriyat, munosabat va xulq-atvorni yaxlit rivojlantirishni ta'kidlaydi [2]. Bu nuqtayi nazardan, tanqidiy fikrlashni faqat intellektual mashq sifatida emas, balki tinch muloqot, inson

huquqlariga hurmat, zo‘ravonlikni rad etish va ijtimoiy muammolarni hamkorlikda hal etish bilan bog‘lash lozim.

5. Milliy o‘zlik, fuqarolik mas’uliyati va ochiq dunyoqarash

Milliy o‘zlikni anglash shaxsning tarixiy xotira, til, madaniyat va umumiy ijtimoiy tajriba bilan aloqasini tushunishiga yordam beradi. O‘z tarixini bilish, madaniy merosni qadrlash va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shish istagi yoshlarning daxldorlik hissini kuchaytiradi. Biroq milliy o‘zlik o‘zga xalqlar yoki madaniyatlarni kamsitish bilan tenglashtirilmasligi kerak. Barqaror dunyoqarash o‘z qadriyatlarini anglash bilan birga, boshqa insonlarning qadr-qimmati va madaniy tajribasiga hurmat ko‘rsatishni ham nazarda tutadi.

Fuqarolik mas’uliyati huquq va majburiyatlarning birligini anglashdan boshlanadi. Yoshlar qonunlarga rioya qilish, jamoat mulkini asrash, atrof-muhitga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lish, jamiyat hayotidagi muammolarni qonuniy va konstruktiv yo‘llar bilan muhokama qilish orqali fuqarolik pozitsiyasini namoyon etadi. Bunday ishtirok mafkuraviy barqarorlikni shiorlar darajasidan amaliy xulq darajasiga olib chiqadi.

Ochiq dunyoqarash o‘z qarashidan voz kechish degani emas. U boshqa nuqtayi nazarlarni tinglash, ularning dalillarini tushunishga harakat qilish va kelishmovchilikni zo‘ravonliksiz muhokama qilish qobiliyatidir. Falsafiy muloqotda qarama-qarshi fikrlar shaxsga hujum sifatida emas, fikrni tekshirish imkoniyati sifatida ko‘riladi. Shu sababli ta’lim muassasalarida munozara qoidalarini ishlab chiqish, shaxs va fikrni farqlash, dalil bilan javob qaytarish hamda kamsituvchi ifodalardan qochish muhim.

Yoshlar mafkuraviy barqarorligini rivojlantirishda huquqiy madaniyat alohida o‘rin tutadi. Huquqiy madaniyat qonun matnini bilish bilangina cheklanmaydi; u huquqning maqsadini, adolat va tenglik bilan aloqasini anglash, o‘z huquqlarini qonuniy himoya qilish va boshqalarning huquqlarini hurmat qilishni ham qamrab

oladi. Qonun oldida tenglik, shaffoflik va adolatli munosabat amalda ko‘ringanida, yoshlarning ijtimoiy institutlarga nisbatan ishonchi kuchayishi mumkin.

O‘zbekistonning yoshlar siyosatiga oid qonunchiligida yoshlarning ishtiroki, tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, ma’naviy-axloqiy kamoloti, ta’lim olishi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga doir yo‘nalishlar belgilangan [1]. Ushbu vazifalarning falsafiy mazmuni yoshlarni faqat ta’sir ko‘rsatiladigan obyekt sifatida emas, balki o‘z hayoti, jamoasi va jamiyat kelajagi uchun mas’ul subyekt sifatida tan olishda namoyon bo‘ladi.

6. Mafkuraviy barqarorlikni shakllantirishning amaliy mexanizmlari

Birinchi mexanizm — ta’lim mazmunini savol berish, dalillash va refleksiyaga yo‘naltirish. O‘quv mashg‘ulotlarida “nima uchun?” va “qaysi dalil asosida?” kabi savollar muntazam qo‘llanishi, o‘quvchi va talabalar muqobil fikrlarni solishtirishi, o‘z xulosasini asoslab berishi kerak. O‘qituvchi bahsda faqat bitta javobni talab qilish o‘rniga, dalillarning sifati va mantiqiy izchilligiga e’tibor qaratishi lozim.

Ikkinchi mexanizm — qadriyatlarni amaliy tajriba bilan mustahkamlash. Ko‘ngillilik loyihalari, ekologik aksiyalar, jamoat muammolarini o‘rganish, mahalliy tarixni hujjatlashtirish va ijtimoiy tashabbuslar yoshlarning jamiyatga daxldorligini oshirishi mumkin. Har bir loyiha yakunida ishtirokchilar o‘z tajribasini tahlil qilishi: qanday muammo hal qilindi, kimlar bilan hamkorlik qilindi, qaysi qadriyatlar namoyon bo‘ldi va nimalarni yaxshilash mumkinligini muhokama qilishi foydali.

Uchinchi mexanizm — media va raqamli savodxonlikni tizimli o‘rgatish. Ta’lim muassasasida axborotni tekshirish bo‘yicha qisqa amaliy topshiriqlar, manbalar ishonchliligini baholash mezonlari, soxta xabarlarning belgilari, tasvir va videolarning kontekstini tekshirish usullari o‘rgatilishi mumkin. Bunda yoshlarni barcha raqamli axborotdan qo‘rqitish emas, balki undan ongli va xavfsiz foydalanishga tayyorlash maqsad qilib olinadi.

To‘rtinchi mexanizm — oila, ta’lim muassasasi va mahalla o‘rtasidagi hamkorlik. Hamkorlik faqat yig‘ilishlar bilan cheklanmasdan, yoshlarning real ehtiyojlarini tinglash, muammolarini birgalikda tahlil qilish va tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilishi kerak. Yoshlar fikri tinglanadigan va takliflari muhokama qilinadigan muhit ularda mas’uliyat va ishonchni kuchaytiradi.

Beshinchi mexanizm — ijtimoiy-psixologik xavfsiz va hurmatga asoslangan muhit yaratish. Kamsitish, haqorat, tahqirlash yoki fikr bildirgani uchun jazolanishdan qo‘rqish ochiq muloqotni cheklaydi. Ta’lim muassasalari kelishmovchiliklarni tinch hal qilish, nizolarni vositachilik asosida muhokama etish va zarur yordamga murojaat qilish yo‘llarini belgilashi lozim. Bu yondashuv mafkuraviy barqarorlikni zo‘rlash yoki bosim bilan emas, ongli ishtirok orqali rivojlantiradi.

Oltinchi mexanizm — yoshlar tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash. Yoshlar kengashlari, talabalar klublari, munozara to‘garaklari, kitobxonlik jamoalari, ilmiy loyihalar va volontyorlik dasturlari o‘z fikrini ifodalash hamda jamoaviy qaror qabul qilish tajribasini beradi. Tashabbuslarning natijasi muntazam tahlil qilinib, yoshlarning fikr-mulohazalari asosida faoliyat takomillashtirilishi zarur.

Yettinchi mexanizm — baholash mezonlarini to‘g‘ri tanlash. Mafkuraviy barqarorlikni shiorlarni yoddan aytish yoki bir xil fikr bildirish bilan o‘lchash mumkin emas. Uning rivojlanishini manbalarni tekshira olish, dalil keltirish, qarama-qarshi fikrni hurmat bilan tinglash, huquq va majburiyatlarni tushunish, jamoaviy ishda mas’uliyatli ishtirok etish kabi kuzatiladigan ko‘nikmalar orqali o‘rganish maqsadga muvofiq. Bunday baholash jazolash uchun emas, ta’limiy ehtiyojlarni aniqlash va dasturlarni yaxshilash uchun ishlatilishi lozim.

7. Taklif etilayotgan konseptual model

Nazariy tahlil asosida yoshlar ijtimoiy ongida mafkuraviy barqarorlikni shakllantirishning o‘zaro bog‘langan besh komponentli modelini taklif etish mumkin. Birinchi komponent — bilim va tafakkur: tarixiy, huquqiy, ijtimoiy va

madaniy bilimlarni egallash, mantiqiy xulosa chiqarish. Ikkinchi komponent — qadriyatlar: inson qadr-qimmati, adolat, vatanparvarlik, bag‘rikenglik va mas’uliyatni anglash. Uchinchi komponent — axborot madaniyati: manbani tekshirish, faktni fikrdan ajratish, raqamli muhitda mas’uliyatli harakat qilish. To‘rtinchi komponent — fuqarolik ishtiroki: jamoat ishlarida qatnashish, tashabbus ko‘rsatish va qonuniy yo‘llar bilan muammolarni hal qilish. Beshinchi komponent — refleksiya: o‘z qarashlari va xatti-harakatlarini tahlil qilish, xatolarni tan olish va yangi bilim asosida fikrni takomillashtirish.

Modelning ishlash mexanizmi uzluksiz jarayon sifatida qaraladi. Bilim qadriyatlarni anglashga zamin yaratadi; qadriyatlar axborotni baholash va qaror qabul qilishga yo‘nalish beradi; axborot madaniyati qarashlarning dalillarga tayanishini qo‘llab-quvvatlaydi; fuqarolik ishtiroki esa qadriyatlarni amaliy tajribada sinash imkonini beradi. Refleksiya barcha bosqichlar natijasini tahlil qilib, yangi o‘rganish ehtiyojlarini aniqlaydi.

Modelni amaliyotga tatbiq etishda har bir ta’lim muassasasi yoshlarning yoshi, ta’lim bosqichi va mahalliy sharoitini hisobga olishi kerak. Masalan, maktab bosqichida oddiy manba tekshirish, jamoada hurmat bilan muloqot qilish va mas’uliyatli xulq-atvor ustuvor bo‘lsa, oliy ta’limda murakkab ijtimoiy masalalarni tahlil qilish, ilmiy manbalar bilan ishlash, bahs-munozara va fuqarolik tashabbuslarini loyihalashga ko‘proq e’tibor qaratilishi mumkin.

Modelning samaradorligini o‘rganish uchun keyingi empirik tadqiqotlarda sifat va miqdoriy usullarni birlashtirish mumkin. Anonim so‘rovnomalar yoshlarning axborotni tekshirish odatlari, muloqotga munosabati va fuqarolik ishtiroki haqida umumiy tasavvur beradi; fokus-guruhlar esa qarashlarning shakllanish sabablarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Ta’limiy loyihalar natijalarini tahlil qilish ko‘nikmalardagi o‘zgarishni aniqlashga xizmat qilishi mumkin. Bunda shaxsiy qarashlar maxfiyligi, ixtiyoriy ishtirok va kamsitmaslik tamoyillariga qat’iy rioya etish zarur.

Muhokama

Nazariy tahlil mafkuraviy barqarorlikni shakllantirish masalasida ikki muhim xulosani ko‘rsatadi. Birinchidan, barqarorlikni faqat tashqi axborot tahdidlariga qarshi himoya sifatida talqin qilish yetarli emas. U shaxsning ichki intellektual va axloqiy resurslariga — mustaqil fikrlash, o‘zini anglash, dalilni tekshirish va mas’uliyatli tanlov qilish qobiliyatiga tayanadi. Ikkinchidan, bu qobiliyatlar faqat individual sa’y-harakat bilan shakllanmaydi; ular adolatli ijtimoiy muhit, sifatli ta’lim, ochiq muloqot va mazmunli fuqarolik ishtiroki bilan mustahkamlanadi.

Mafkuraviy barqarorlik va fikrlar xilma-xilligi o‘rtasida qarama-qarshilik mavjud degan qarashni qayta ko‘rib chiqish zarur. Fikrlar xilma-xilligi o‘z-o‘zidan beqarorlikni anglatmaydi. Agar jamiyatda muloqot qoidalari, umumiy huquqiy me’yorlar va inson qadr-qimmatiga hurmat mavjud bo‘lsa, turli nuqtayi nazarlar muammoni kengroq anglashga yordam beradi. Aksincha, savol berishni taqiqlash yoki muqobil fikrni avtomatik ravishda dushmanlik sifatida talqin qilish yoshlarning tanqidiy fikrlashini cheklashi mumkin.

Shuningdek, milliy qadriyatlar va umuminsoniy tamoyillarni uyg‘unlashtirish muhim. Milliy meros yoshlar uchun tarixiy uzviylik va mansublik hissini ta’minlaydi, umuminsoniy qadriyatlar esa o‘zaro hurmat va xalqaro hamkorlik uchun asos yaratadi. Ushbu ikki yo‘nalish o‘rtasidagi muvozanat yoshlarning dunyoqarashini toraytirmasdan, uni mazmunan boyitadi.

Mazkur maqolaning cheklovi shundaki, unda yoshlar guruhlari bo‘yicha empirik ma’lumotlar keltirilmagan. Shu bois taklif etilgan modelni turli hududlar, ta’lim bosqichlari va ijtimoiy sharoitlarda sinab ko‘rish, mezonlarning ishonchliligini tekshirish hamda yoshlarning o‘z nuqtayi nazarini chuqur o‘rganish kelgusidagi tadqiqotlar uchun muhim vazifa hisoblanadi.

Xulosa

Yoshlar ijtimoiy ongida mafkuraviy barqarorlikni shakllantirish murakkab, ko‘p bosqichli va uzluksiz jarayondir. Uning falsafiy asosini mustaqil tafakkur,

qadriyatlarni ongli anglash, inson qadr-qimmatiga hurmat, fuqarolik mas'uliyati va axborotga tanqidiy munosabat tashkil etadi. Barqarorlikni tayyor qarashlarni so'zsiz qabul qilish bilan tenglashtirish to'g'ri emas; u fikrlarning asoslanganligi, axloqiy mas'uliyat va yangi bilimlar bilan ishlash qobiliyati orqali namoyon bo'ladi.

Tahlil natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi. Birinchidan, mafkuraviy barqarorlik ijtimoiy ongning kognitiv, aksiologik, axloqiy va kommunikativ tarkibiy qismlari uyg'unligida rivojlanadi. Ikkinchidan, milliy va umuminsoniy qadriyatlar bir-birini inkor etmaydi; ularni inson huquqlari, adolat va o'zaro hurmat tamoyillari asosida uyg'unlashtirish yoshlarning ochiq dunyoqarashini mustahkamlaydi. Uchinchidan, media savodxonlik va tanqidiy fikrlash raqamli axborot muhitida ongli qaror qabul qilishning zarur shartidir. To'rtinchidan, oila, ta'lim, mahalla, ommaviy axborot vositalari va yoshlar tashkilotlari o'rtasidagi hamkorlik mazkur jarayonning ijtimoiy asosini tashkil etadi.

Amaliy jihatdan ta'lim muassasalariga munozara va dalillash usullarini kengaytirish, manbalarni tekshirish ko'nikmalarini fanlararo rivojlantirish, yoshlarning ijtimoiy tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va fikrlar xilma-xilligiga hurmatni ta'lim muhitining amaliy me'yoriga aylantirish tavsiya etiladi. Mafkuraviy barqarorlikni baholashda shiorlarni takrorlash emas, balki dalil bilan fikr bildirish, axborotni tekshirish, boshqalarni tinglash, huquq va majburiyatlarni anglash hamda jamoat ishlarida mas'uliyatli qatnashish kabi mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Kelgusida taklif etilgan besh komponentli model asosida empirik tadqiqot o'tkazish, yoshlar guruhlari kesimida axborot madaniyati va fuqarolik ishtirokini o'rganish hamda ta'limiy dasturlarning natijadorligini baholash mavzuning ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ-406-son. https://lex.uz/uz/acts/-3026246

2. UNESCO. Recommendation on Education for Peace and Human Rights, International Understanding, Cooperation, Fundamental Freedoms, Global Citizenship and Sustainable Development. Paris: UNESCO, 2023. https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-education-peace-and-human-rights-international-understanding-cooperation-fundamental

3. Kant, I. An Answer to the Question: What Is Enlightenment? 1784.

4. Aristotle. Nicomachean Ethics. Translated by W. D. Ross. Oxford: Oxford University Press, 2009.

5. Dewey, J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York: Macmillan, 1916.

6. Freire, P. Pedagogy of the Oppressed. 30th Anniversary Edition. New York: Continuum, 2000.

7. Habermas, J. The Structural Transformation of the Public Sphere. Cambridge, MA: MIT Press, 1989.

8. Castells, M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.

9. UNESCO. Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Paris: UNESCO, 2021.

10. Sen, A. Development as Freedom. New York: Alfred A. Knopf, 1999.

11. Nussbaum, M. C. Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities. Princeton: Princeton University Press, 2010.

12. Bauman, Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000.

13. Giddens, A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Stanford: Stanford University Press, 1991.

14. Tajfel, H., Turner, J. C. An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In: The Social Psychology of Intergroup Relations. Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979. P. 33–47.

15. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 2023-yil 30-aprel kuni referendumda qabul qilingan.